

de Jiří Hřelá, care le-a colaționat și uniformizat. Ca atare orice omisiune privind persoane, localități, publicații, termeni de specialitate etc. cu greu poate fi imputată redactorilor cehi. Poate și modul de redactare a fișelor să fie responsabil pentru citarea unor specialiști după prenume și nu după numele de familie, cum este cazul, bunăoară, pentru Nica Marin (p. 218), sau Harhoiu Radu (p. 285).

Unei lucrări de dimensiunile celei în discuție îi sunt inerente greșelile, volumul de date făcând imposibilă o redactare perfectă. Scăpările menționate nu scad însă importanța celui de-al treilea volum, care, împreună cu cele două publicate cu ani înainte, fac din *Manualul Enciclopedic* inițiat de profesorul Jan Filip un instrument prețios de informare rapidă pentru arheologii europeni,

Monica Șandor-Chicideanu

SOFIJA S. BEREZANSKAJA, VICTOR I. KLOČKO, *Das Gräberfeld von Hordeevka*, Archäologie in Eurasien, 5, Rahden/Westf. 1998, VII+88 p., 1 tabel, 9 fig. în text, 83 planșe în afara textului.

Volumul, între cele dintâi dintr-o serie inaugurată de către Eurasien Abteilung a DAI, se ocupă de prezentarea monografică a unui cimitir tumular din epoca bronzului din Ucraina. Este vorba de necropola de la Hordeevka, cercetată în 1968 și apoi în 1987–1988.

Cimitirul este situat pe malul stâng al Bugului de sud, din punct de vedere administrativ aparținând raionului Trostianetk, regiunea Vinnița (*Lage des Gräberfeldes* p. 2). Au fost cercetați 40 de tumuli, dispuși în șiruri (pl. 1), din care patru aparțin Bronzului timpuriu sau perioadei sarmate, restul de 36, cu 38 de morminte de înhumatie, aparțin bronzului târziu. Cei mai mulți tumuli au fost jefuiți, astfel că o bună parte a informației a rămas necunoscută. În al doilea capitol sunt descrise obiceiurile de înmormântare (*Bestattungssitten* p. 3–7), respectiv structura mormintelor, amenajările funerare (vetre), poziția și orientarea mormintelor. Urmează o discuție pe larg asupra inventarelor funerare (*Beigaben* p. 8–17) pe categorii: unelte, arme, piese de harnașament, piese de port, ceramică, varia. În cadrul discuției, succinte, asupra cronologiei necropolei (*Chronologie* p. 18–20), aceasta este împărțită în 4 faze –Hordeevka I–IV –, pe baza sincronismelor cu alte descoperiri din Ucraina, regiunea carpatică și zona est-mediteraneană. Foarte importante sunt cele cinci date ¹⁴C calibrate, una pentru faza I și patru pentru faza IV, din păcate însă fără a se specifica identitatea probei (laborator și număr) și nici programul folosit pentru calibrare. După opinia autorilor, faza

Hordeevka I, cu opt tumuli, este corelată cu etapele mai noi ale culturilor Komarov și Trzciniec, cu faza „Protobelogradovka”, cu fazele mai vechi ale culturilor Noua și Sabatinovka, cu etapele Bz B–Bz D, având o durată de la circa 1500 la 1300 a.Chr. Faza Hordeevka II, cu 19 tumuli, este sincronizată cu fazele târzii Noua și Sabatinovka, cu cultura Belogradovka și cu faza timpurie a culturii Vysocko, de pe malul drept al Niprului. Faza a doua este încadrată de autori în intervalul Bz D–Ha A1, în cronologie absolută între 1300–1200 a.Chr. Faza Hordeevka III, cu numai 4 tumuli, este pusă în legătură cu sfârșitul culturii Belogradovka și începutul culturilor Černoles și Belozerka, ceea ce ar corespunde etapei central europene Ha A2, respectiv intervalului 1200–1100 a.Chr. Faza Hordeevka IV, cu cinci tumuli, este sincronizată cu sfârșitul culturii Belozerka, cu faza timpurie Černoles, corespunzând, în opinia autorilor, etapei Ha B. Pentru încadrarea culturală a cimitirului (*Kulturelle Zuordnung* p. 21–25) autorii menționează substratul local anterior – așa-numita cultură Mnogovalikova sau Mehrwulstkeramik-Kultur –, dar arată că în același timp, prin caracteristicile sale, cimitirul de la Hordeevka nu se poate încadra în nici una dintre grupele culturale cunoscute, fiind mai degrabă expresia unui grup nou, aparținând așa-numitei Hügelgräberkultur din Europa Centrală. După ce reiterează pe scurt principalele caracteristici ale necropolei (*Zusammenfassung* p. 27–28), autorii consideră descoperirea de la Hordeevka

ca fiind un cimitir al unei „elite”, asemănător celor din mediile Pre-Lausitz, din centrul Europei, sau celor, mai spre răsărit, de la Maevskij, Pokrovsk, Sejma, Turbino sau Sintašta. După rezumatele în rusă și engleză (fiecare de câte o pagină) urmează descrierea amănunțită a descoperirilor (*Katalog* p. 33–44). Sunt descrise fiecare tumul, înmormântare și inventarele lor, cu trimiteri la ilustrația aproape completă. Lucrarea se încheie cu două contribuții foarte importante, una a Tatiane Goško, *Tehnologija izgotovlennija bronzovyh izdelij iz Gordievki* (p. 49–76, tabelul și fig 1–9), care studiază metalografic piesele de port, armele și uneltele din metal descoperite, și cea a Liumilei V. Litvinova, *Paleo-antropologičeskie materialy iz Gordievskogo mogil'nika* (p. 77–87), în care se face analiza antropologică a materialului osteologic cu determinări pe grupe de sex și vârstă.

Lucrarea celor doi autori este binevenită în primul rând prin introducerea în circuitul științific a unei noi și importante descoperiri, publicată într-o limbă de largă circulație. Meritele lucrării sporesc prin catalogul amănunțit al cimitirului și analiza, deși succintă, a materialului de altfel bine ilustrat.

Trebuie însă să atrag atenția asupra cronologiei interne a necropolei, așa cum au propus-o cei doi autori. Deși au dispus de 5 date ^{14}C , calibrate, au preferat datele „convenționale”, deși se știe de multă vreme că acestea sunt total lipsite de sens¹. Au evitat astfel o discuție mai amplă asupra datărilor înalte, obținute recent², pentru grupe ceramice, cum sunt Noua sau Sabatinovka, sau contemporane acestora, preferând o schemă

rigidă și discutabilă. Este de asemenea regretabil că cele două ultime contribuții, deosebit de importante, nu au fost traduse în germană. De altfel cred că pentru o cronologie internă mai precisă ar fi fost foarte util un studiu statistico-combinatoriu, prin înserierea mormintelor pe grupe de sex și vârstă, precum și încercarea de a schița, tot pe această cale, o altă stratigrafie orizontală a cimitirului, lipsită de prezumția evoluției lineare. Atribuirea culturală unui „grup nou al Hügelgräberkultur” este cel puțin pripită. În ceea ce privește ilustrația atrag atenția că pentru harta cu localizarea necropolei, ca și pentru planul cimitirului (ambele la pl. 1) se folosește aceeași scară !!

Ion Motzoi-Chicideanu

¹ M. Aitken, *Science-based dating in archaeology*, Londra–New York, 1990, p. 92–93; S. Bowman, *Radiocarbon Dating*, Londra, 1990, p. 43–49; A. László, *Datarea prin radiocarbon în arheologie*, București, 1997, p. 128–230.

² De pildă pentru nivelul II.b, din cenușarul 2, faza Noua II, de la Mahala, GrN-5135 3100±55 BP, calibrat ls 1440–1310 BC, 2s 1520–1260 BC (Cf. László, CCDJ 10 1993, p. 23–41), sau pentru aşezarea Srubnaja de la Uovo Ozero, loc. 4, BLN- ? 3339±60 BP, calibrat ls 1690–1520 BC, 2s 1630–1410 BC și loc. 10, BLN- ? 3170±60 BP, calibrat ls 1520–1410 BC, 2s 1610–1310 BC (Cf. S. S. Berezskaia, *Uovo Ozero. Poselenie srubnoj kul'tury iz Severskom Donce*, Kiev, 1990, p. 103, unde sunt date, și preferate, însă tot date „bc”)! Calibrările le-am făcut cu programul OxCal v2.17.

MARTIN BARTELHEIM, *Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen*, UPA 46, Bonn, 1998, Partea I (text): 328 p., 11 fig., 17 grafice, 23 diagrame; Partea a II-a (ilustrație): 48 planșe, 177 hărți, 6 tabele.

În volumul 46 al prestigioasei serii *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* este publicată disertația de doctorat a lui Martin Bartelheim, susținută la Seminarul de Pre- și Protoistorie al Universității

Libere din Berlin, sub conducerea prof. dr. Bernhard Hänsel. Obiectul lucrării îl constituie cultura Aunjetitz, unul dintre cele mai importante și mai îndelung cercetate fenomene arheologice ale epocii bronzului din Europa